

Володимир КАЛОШИН,
кандидат технічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України, старший науковий співробітник
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Як виконується головне завдання школи

Ця стаття присвячена старій як світ проблемі – навчити учня вчитися, але вирішення її відкриває перспективи робити не на основі застарілої інформації, а на задоволенні інтересу школярів до загального й універсального. По суті, принцип "навчити вчитися" – основа моделі школи XXI століття.

Поки дитина навчається, інформація, яку вона отримала у школі, старіє. **Щоб не потрібно було знову й знову навчати учня, його необхідно насамперед навчити вчитися. Якщо ми це знаємо, то чому гаємо час?**

Загальновідомий афоризм Сократа: "Я знаю, що нічого не знаю" – захопливий, але чому й він не спонукає нас відмовитися від примноження кількості знань, а натомість інтегрувати й систематизувати інформацію, без чого неможливо навчатися самостійно?

Ми переймаємося тим, як "дати" знання, то чому забуваємо про те, як учень "братиме" їх без сформованої особистісної системи навчання (далі – ОСН), без уміння узагальнювати й систематизувати інформацію? Чому розуміємо: потрібно обмежувати фізичне навантаження школяра на фізкультурі, але немає нормативів психічних навантажень для людини з несформованою особистісною системою навчання (далі – НОСН), якою є дитина?

У нашому ставленні до ОСН – корінь усіх проблем. Із цього поняття повинна починатися модель загальноосвітньої школи XXI століття.

Будь-який інтелектуальний процес – процес психічний. Учителю порушує норми психічних навантажень, бо вони не встановлені. Від цього страждає людська гідність і здоров'я дитини, на які вона повинна мати право. Так само, як і право на помилку чи право залишатися самим собою.

Проте дитина не вміє захищати свої права. А мала б також навчитися цього в школі. Школа ж не володіє інструментом такого навчання.

Дивно, але від учня вимагають опанувати велику кількість інформації за відсутності апарата, який би забезпечував її обробку. "Носити воду в решеті" – так про це мовить народна мудрість.

Отже, потрібно розробити й сформулювати нормативи психічних навантажень для людини із ОСН, з огляду на суть цієї системи, а не психічні особливості людини. Звідси – критерії оцінки здатності вчитися й вимог до вчителя та учня.

Звичайно, перш ніж говорити про нормативи, потрібно сформулювати визначення понять – категоріальний апарат, на який опиратиметься опис нормативів.

Що таке ОСН? ОСН – особистісна система навчання, – це усвідомлювана система зв'язків під час обробки інформації, завдяки якій людина пізнає себе й стає особистістю.

Що таке НОСН? НОСН, несформована особистісна система навчання, це неготовність людини до сприймання та обробки інформації.

Людина зі сформованою особистісною системою навчання може витримувати значні інтелектуальні навантаження, збільшуючи здатність до навантажень емоційних і фізичних (вона вміє навчатися).

Отже, вчитель має право вимагати застосування знань від учня тільки в тому разі, якщо він навчив його вчитися. А як відбувається в дійсності? Успішні учні встигають завдяки інтуїції, а не методам, за допомогою яких у них відбувся б розвиток мислення і мовлення.

У цьому контексті важливо встановити відмінність понять "навчання" і "освіта". Опитування показало: деякі учні й учителі вважають, що це – те ж саме. Проте це не так.

Навчання – це передача досвіду. Досвід від однієї людини до іншої може передаватися інтуїтивно – за зразками дій. Це стосується ОСН, бо ґрунтується на прийманні й обробці простих звукових і зорових сигналів. Така форма навчання потребує формування ОСН, тому що приймання та обробка мовної інформації принципово відрізняється від звичайної слухової чи зорової інформації за рахунок граматичних зв'язків слів у реченні.

Освіта – це творення власного досвіду, що передбачає оволодіння правилами граматичної побудови мови. Власний досвід твориться на інтуїції приймати інформацію, але потребує обробки через формування ОСН. *Досвід стає освітою тільки з оволодінням мовою та здатністю передавати набутий досвід у словесній формі.*

Отже, освіту не можна дати або одержати, а лише самому творити як своє ставлення до процесів пізнання. Можна зробити й більш глибокі висновки: освіта повинна випереджати навчання, бо якість навчання залежить від освіченості учня. *Наскільки учень освічений, настільки успішне його навчання.*

Також потрібно говорити про те, чим відрізняється викладач від учителя: викладач заклопотаний викладом того чи іншого предмета і йому байдуже, про що думає учень. Учителю опікується учнями, навчає їх вчитися, а учні опановують навчальний предмет. У цьому полягає суть загальноосвітньої школи і відмінність її від ВНЗ.

Якщо школа не навчила учня вчитися, то він залишається неосвіченим. Його навчання у ВНЗ не буде успішним. Освічений учень сам навчатиметься все життя.

Учитель знає про те, що типові зразки пришвидшують виконання завдань. Але він повинен знати й інше: вони

заважають думати. Учень навчиться виконувати, але не навчиться мислити.

Стан справ. Аби забезпечити самостійне безперервне навчання людини, потрібно ще в навчальних закладах акцентувати на самостійній творчій праці, *неможливій без уміння самостійно навчатися*.

Однак у школі більшість учнів демонструють, що мозок їм потрібний переважно для механічного запам'ятовування, а не для того, аби задовольнити інтерес, реалізувати ідею, розв'язати завдання. Відразу після дитсадка, іноді аж до випускного класу, успіх забезпечується чіпкою пам'яттю, а не умінням мислити. Багатьом дітям доводиться переходити від мислення до запам'ятовування, що для них буває досить важко, бо вони відчули радість самостійного мислення. І коли від школярів вимагають лише запам'ятовування фактів, то у них опускаються руки і починається ланцюг невдач.

Механічне запам'ятовування погане вже само по собі. Однак ще гірше те, що значна частина фактів, які доводиться запам'ятовувати школярам, мало пов'язана з їхнім дитячим світом — важливі для них речі або викладаються абияк, або не викладаються зовсім. Дітей спантеличує раптово виникле й незрозуміле їм протиріччя між першими п'ятьма—шістьма роками їхнього життя, коли вони могли так чи інакше вирішувати власні проблеми й одержувати радість од розумових зусиль, і всім наступним життям у школі. Відтак перевантаження пам'яті, поєднане зі зростаючою відірваністю навчання від реального життя, викликає невдачі, а за їх частого повторювання — до навченої безпорадності.

Ситуація ускладнюється й тим, що людина не може усвідомити себе повноцінною особистістю, якщо її мозок виконуватиме тільки функцію банку даних.

Тож пам'ятаймо, що дитина — не комп'ютер з певною програмою, а маленька людина, яка хоче МИСЛИТИ, має безліч запитань, отримує неабияку втіху від пізнавальної діяльності.

А що відбувається в школі? Запитайте у свого малюка, що в школі найголовніше, і він відповідь: "оцінки" (а не "там цікаво" чи "отримані знання мені знадобляться" тощо). За бажання можна домогтися, щоб він сказав "вступити до коледжу". А щоб почути від нього, що він ходить до школи саме для того, аби вчитися, вам доведеться затратити чималі зусилля. До того ж таку відповідь одержимо тільки тому, що дитина знає: це — правильна відповідь. Оцінки перетворилися на своєрідний еквівалент моралі. Висока оцінка асоціюється з гарним поведінням, низька — з поганим, що, до речі, далеко не завжди відповідає дійсності. Більше того, зараз оцінки перетворилися навіть не в еквівалент поведінки, а в еквівалент понять добра і зла. Крім того, вони стали своєрідною валютою в освіті.

Зовнішній оціночний бал цінується найвище, оскільки забезпечує можливість подальшого вступу у вищі навчальні заклади. Але тому, що оцінки найчастіше — показник гарної пам'яті, а не вміння мислити, вони часто вводять нас в оману. Коли оцінки підмінюють знання, набувають більшого значення, ніж сам процес навчання — звичайно ж вони знижують рівень освіти. Поки такий стан триватиме, навряд чи учні візьмуться всерйоз вивчати навчальний

матеріал, який не включається в опитування чи іспит, а отже, за нього не виставляється оцінка.

Незрідка вчителям варто відхилитися від основної теми, як деякі учні піднімають руки, бажаючи довідатися, чи ввійде це в наступні перевірки. Якщо ні, можна не слухати, аби не засмічувати мозок чимось таким, що не пов'язано безпосередньо з оцінкою. Дехто скаже: якби не було оцінок, то школярі не слухали б узагалі. Тобто оцінки використовуються для "вбивання" у голови учнів непотрібного їм матеріалу. Але ж якщо матеріал істотно важливий для них, то діти слухають незалежно від того, буде він контролюватися, чи ні.

У такій ситуації відбувається величезне навантаження на пам'ять учнів і майже відсутня пізнавальна діяльність, катастрофічно зменшується інтерес до навчання. *А вчитель досить часто підмінює учня, виконує роботу, яку той може виконати сам*. Але, привчившись отримувати готову інформацію, учні стають пізнавально пасивними, не докладають зусиль, щоб вийти за межі "програмного" знання.

Саме тому потрібно переходити від системи "вчитель навчає" до системи "учень навчається". До речі, саме тут, за оцінкою спеціалістів, проходить своєрідний кордон між нашою й американською системами освіти, саме в цьому їх конкретна відмінність у методології викладання, мотивації та способах мислення учнів. Одного готують до виконання чогось відомого, заданого, другий готується діяти самостійно. Обидва вивчають одне й те саме, але по-різному та з іншими результатами.

У документах ЮНЕСКО як основні умови реалізації концепції безперервної освіти виокремлено три фактори: *об'єктивна можливість навчання для всіх; мотивація до навчання; володіння навичками самостійного учіння*.

Як перейти до реалізації цієї концепції? На думку зарубіжних педагогів, необхідно створити умови, що стимулюють самостійну роботу учнів. Якщо донедавна вони вважали, що ця мета досяжна за співвідношення часу самостійної роботи і часу занять під керівництвом 2:1, то сьогодні таке співвідношення змінилося відповідно на 3:1.

Аби систематична самостійна робота стала реальністю, потрібно, крім мотиваційного й інформаційного забезпечення учнів, сформувані в них готовність до такої роботи, виробити загальні та спеціальні навчальні уміння, необхідні їм для самостійного оволодіння знаннями.

Американський педагог Д.Норман пише: "Ми хочемо, щоб учні навчалися, і все ж дуже мало навчаємо їх учінню. Розраховуємо на те, щоб учні вирішували проблеми, і майже не знайомимо їх із цими процесами. Вимагаємо запам'ятати значні за обсягом матеріали і не говоримо про уміння запам'ятовувати. Настала пора ліквідувати цей недолік в освіті учнів, розробити навчальні дисципліни з учіння та запам'ятовування. *Необхідно сформувані загальні принципи як навчатися і навчати цих принципів учнів*."

У США не обмежуються словами, а багато роблять для того, щоб не тільки дати учням загальні рекомендації, а й забезпечити їх практичними настановами, які не нав'язують усім однаковий стиль учіння. Навпаки — надають можливість розвивати найбільш оптимальні й адаптовані прийоми навчальної роботи. При цьому підкреслюється

концептуально-аналітичний, а не інформаційний характер вищої освіти.

У вітчизняній освіті, незважаючи на важливість досягнення технології самонавчання для саморозвитку учнів, все-таки існує уявлення, що освіта – це процес передачі культури, соціального досвіду від одного покоління до іншого, що освіту можна дати, нею можна озброїти і т.п.

Так, навіть у деяких сучасних посібниках з педагогіки можна зустріти таке: "Соціальна функція виховання полягає у передачі досвіду від покоління до покоління..." Або: "Головне призначення навчання – озброювати підрастаюче покоління багатством знань..." тощо. Звичайно, в усіх цих визначеннях слова "дати", "озброїти" і їм подібні слід розглядати лише як метафори, а не терміни, які визначають суть процесів освіти, виховання, навчання.

Визначні педагоги усвідомили це вже давно. Так, А.Дістервег (1790–1866 рр.) писав: "Знання можна людині запропонувати, підказати, але оволодіти ними вона повинна завдяки власній діяльності... Вона має самостійно все осягнути, засвоїти, переосмислити".

Це означає, що навчання будь-якого навчального предмета слід розглядати як навчання учнів власної діяльності з вивчення й опанування його.

Коли ж ми говоримо про принцип самоорганізації в навчальному процесі, то маємо на увазі саме усвідомлену, раціональну самоорганізацію, коли учням "даються знання, навички, уміння, які допомагають їм доцільно організувати свою навчальну працю та життя".

Раціональна самоорганізація – це уміння учня без систематичного зовнішнього контролю, без допомоги та стимуляції з боку вчителя, самостійно й раціонально організувати та здійснювати навчальну діяльність задля досягнення мети навчання. Отже, розумне (раціональне, оптимальне, ефективне) навчання має бути навчанням самоорганізації, і в процесі оволодіння основами самоорганізації учні мають навчатися самі (тобто самостійно), а вчитель – лише ставити перед ними загальні навчальні цілі та надавати необхідну допомогу.

Отже, вчитель, по суті, повинен не навчати, а допомагати учням навчатися.

Але ж у багатьох педагогів укорінилося уявлення, що головне в їхній роботі – це те, що вони говорять, показують, контролюють. За такого підходу потенційні можливості учнів не реалізуються.

Інша річ, якщо педагог чітко розуміє, що його головне завдання – організувати процес самостійного оволодіння учнями навчальним матеріалом. У цій ситуації найважливіше для педагога – сформувати в учнів уміння і навички самостійно навчатися.

Усвідомлюючи нині необхідність самостійної та безперервної освіти в житті кожної людини, педагоги приділяють цьому питанню більше уваги, але поки що зроблено лише перші кроки. Чимало вчителів не знають, як навчити учнів навчатися, що істотно позначається на ефективності навчально-виховного процесу та освітньому рівні учнів.

Спостереження за практикою організації самостійної роботи й аналіз результатів виконання їх учнями дає змогу виокремити такі недоліки:

– відсутність системи в організації самостійних робіт, вони випадкові і за змістом, і за кількістю, і за формою;

– рівень пропонованої самостійності не відповідає навчальним можливостям учня; недостатньо виражений індивідуальний підхід у доборі завдань;

– самостійні роботи одноманітні, їх тривалість не оптимальна для даного класу.

Випускники шкіл зазначають низку труднощів, що виникають в процесі організації самоосвіти. Так, опитування учнів за анкетою "Чи вмієте ви вчитися?" (1303 учні) показало, що високий рівень самоосвітніх умінь та навичок має 9,7% учнів; достатній – 54,8%, середній – 33,9%, низький – 1,6%.

Висновок. Такий стан потребує системного підходу, перегляду усталених поглядів майже на всі організаційно-методичні основи навчально-виховної роботи.

Отже, нагальна потреба сучасної школи – створення умов, за яких кожен учень мав би змогу навчатися самостійно здобувати необхідну інформацію, використовуючи її для власного розвитку та вирішення проблем самоорганізації.

Важливо також, щоб вчителі були впевнені не тільки у своїх здібностях передати знання, а й у здатності учнів засвоїти ці знання та придбати навички їх застосування. "Вирішальне значення має не стільки оволодіння сумою конкретних знань та навичок, скільки вироблення здібностей їх одержувати", – зазначав Альберт Ейнштейн.

Але як цього досягти? Як навчити учнів самостійно вчитися? Яким чином потрібно організувати самостійну пізнавальну діяльність, щоб максимально задовольнити вимоги до якості підготовки учня? Як забезпечити самостійну пізнавальну адаптацію учнів? Як сформувати особистісну систему навчання в учня?

Знайти аргументовану відповідь на кожне з цих та багато інших запитань подібного характеру – важливе завдання теорії та практики педагогіки і психології.

Його актуальність зумовлюється і нашим сьогоденням. Вперше в історії людства настав такий період, коли покоління речей та ідей змінюється швидше, ніж покоління людей. Це створює складні проблеми в життєдіяльності людини, якій доводиться протягом життя змінювати професійну орієнтацію. Відтак виникає низка психологічних проблем, пов'язаних з віком та можливостями людини. З цього випливає, що одна з важливих проблем людства в майбутньому – нові підходи в системі освіти, які могли б стати вагомими факторами розвитку людини. Повинен здійснюватися перехід від принципу "освіта на все життя" до принципу "освіта протягом життя".

На таку необхідність вказував ще видатний педагог К.Д.Ушинський, рекомендуючи вчителю постійно пам'ятати, що він повинен передати учневі не тільки те чи інше знання, а й розвинути в нього бажання та здатність самостійно, без наставника, здобувати нові знання. І не лише з книг, а й з предметів, які його оточують, з життєвих подій, з історії власного життя. Володіючи такою розумовою силою, людина навчається упродовж усього життя, що і є одним із найголовніших завдань шкільного учіння.